

Vas Máté – Vida Kamilla

A film lehetőséget ad, hogy vitázzunk róla, milyen világban akarunk élni

Más művészetekhez képest egészen eltérő befogadói viszonyulást tesz lehetővé a film. A totalitása, a hang, kép, nyelv együttes hatása, valamint bizonyos vonatkozásban a könnyű hozzáférhetősége, és az, hogy nem a pillanatban jön létre, mint a színház, egyszerre jelent függetlenséget, korlátokat és teszi sokkal inkább *ügyhöz* hasonlóvá a filmeket.

Ebben a totalitásban olykor akadályoztatva van az aktív befogadás. Megtörténhet, hogy a néző úgy válik külső szemlélővé, hogy nem intim, hanem hivatalos jellegű a filmélmény. Nem az alanyi költő hangjával maradunk egyedül, hanem egy másfél-két órába sűrített polifon világnézetet kapunk. Közösen vagyunk jelen a moziban, ahol tömegek ismernek meg „világnézeteket”: a film a róla való beszéd által inkább *ügyként*, és kevésbé alkotásként válik közössé. Ez a sajátossága rendkívüli lehetőségeket rejt magában médiumként.

Minden művészeti alkotást lehet *ügyként* kezelni, így a politikai gondolkodás szerves részévé lehet tenni a kultúráról való gondolkodást. A filmben azonban ez sokkal inkább tetten érhető. Az egyeduralkodó ideológia termeléséről, vagy az ezzel kapcsolatos dilemmákról szóló viták nagyobb téttel rendelkeznek egy rendkívül költséges, de a lakosság számára hozzáférhetőbb médium kapcsán. A kultúráról való gondolkodást a filmekről való elmélkedés során is gyakoroljuk. Ez azonban nem szentségteleníti meg a filmet mint médiumot, nem arról van szó, hogy ezek a szempontok kiszorítanák az esztétikai olvasatokat, hanem a film apropót teremt az embereknek a közügyek tárgyalására, hiszen a filmekről való beszéd a közösségi érintkezéseink gyakori formája.

Esztétika és politika nem szétválasztható vonatkozások, ugyanis az esztétikai döntések egyben politikai döntések is. Például hogyan ábrázolok egy távoli kort, miért az adott zenéket választom, milyen jellemzőket domborítok ki egy-egy eszköz használatával? Ha szándékosan ferdíték, azt milyen nagyobb igazság megmutatásáért teszem? Hol kezdődik a nagyobb igazság keresése, és hol végződik a propaganda?

Vegyünk két példát, hogy érthetőbbek legyenek a kérdések.

I.

Marie Kreutzer *Fűző* (2022) című filmje nem tündérmeseként mondja újra Sissi történetét, hanem egy Osztrák–Magyar Monarchia szorításában vergődő nőt ábrázol, akinek férje nekiszégezi: a te feladatod az, hogy reprezentálj.[1] Nehezen hihető, hogy ezzel a nyelvi

megoldással adta Ferenc József a felesége tudtára, hogy mit vár el tőle. Ahogyan az is, hogy Rudolf trónörökös 1877-ben azon töpreng, hogy szétesőben van a Monarchia. A *Fűző* lepattogzott vakolatú kastélybelsőkről mesél, amelyek jégtáblaként tüntetik fel a birodalmat, amely a válság felé sodródik.

Közben a csontok deformálódását is okozható fűzőt egyre szorosabbra húzzák Erzsébeten. A császárnétól időtlen és tökéletes megjelenést várnak el, miközben testileg és lelkileg is szenved, emellett újszerű szemlélete szintén koridegennek hat.[2] Könnyű kitapintani az analógiát, miszerint a birodalomtól szintén változatlan tökélyt vár el a politikai elit, miközben az állam öreg, a díszletek szétmállanak.

Olykor Erzsébet lázad: bemutat, dohányzik, és ha Ferenc József az asztalra csap, akkor a császárné ökle is lesújt. Sokkal közelebb áll hozzánk, mint saját történeti valóságához. A filmben még a „nincs objektív kép” kijelentés is elhangzik, amikor Sissiről filmfelvétel készül, melynek során teli torokból kiáltozni kezd, amikor megtudja, hogy nem rögzít hangot a készülék. Kreutzer filmje kevésbé a történeti valósággal, inkább a romantikus Sissi-feldolgozásokkal felel. Itt is távol vagyunk Erzsébettől és korától, csak épp az irány más, ahová számúzik a nézőt.

Sissi régiesre áthangszerelt popszámokkal kísért lázadása nekünk szóló udvarlás és a múlt gyarmatosítása. Mintha egy természeti nép azért érdemelné meg az empátiát, mert majdnem úgy gondolkodnak, mint az európaiak. Épp ezért a film legyen buzdítás, hogy a jelenközpontúságból kiszakadva érteni, és ne idomítani akarjuk azt, ami a horizontunkból kilóg: legyen az a múlt, távoli kultúra, vagyis a másik ember, aki nem mi vagyunk. Egy közösség képes együtt cselekedni, de ehhez szükség van arra, hogy kíváncsiak legyünk a másira. Különben csak monológok ütközhetnek, mint jégtáblák a zajló Dunán.

II.

Szintén 2022-ben debütált a mozikban a *Blokád*. Habár a film olyan benyomást keltett, mintha a taxisblokádnak a rendszerváltás és Antall József történetét mondaná el, végül csak ezek torzóit kaptuk.[3] Elsősorban szobrot állít Antallnak, akinek a becsületességén túl csak érzelmi elfojtása a nagyobb, de a *Blokád* utóbbiból is erényt kovácsol.

Bár a rendszerváltás rengeteg honfitársunk megélhetési válságával járt, mindezt sikerült kiradírozni a filmből. Valószínűleg Göncz Árpád ármánykodásai helyett erre kellett volna „pazarolni” a játékidőt, de ennek híján csak az válik világossá, hogy Antall és az MDF tényleg nehezebben tudna mennybe menni a bármire kapható főgonosz nélkül. A filmnek nem sikerült

magáévá tennie a blokád alatt gyakran elhangzott mondatot: „ebben a történetben nincsenek hősök”.^[4]

A rendszerváltás után fél évvel beköszöntött kormányválság megértése mindenképp fontos lenne, és a téma egyértelműen méltó feldolgozásért kiált. A jelenlegi kormány válságkezelése szintúgy más lenne olyan ismeretek nélkül, amelyek a taxisblokád miatt épültek be a döntéshozók emlékezetébe. Mindenképp fontos, hogy egy politikai közösség tanulékony legyen, a gyakorlatot pedig ne az elmélet távoli rokonaként kezelje, hanem a két szféra egységesítésében legyen érdekelt.

Rendkívül érdekes, ahogyan a *Blokád* finoman összecseng a NER rendszerváltásról formált képével. Valójában a blokád nem a taxisokról, és még csak nem is azokról szólt, akik a váratlan veszteségek és be nem váltott remények miatt szimpatizáltak a megmozdulásokkal.

Habár Antall egész életében történeti analógiákban gondolkodott, 1848-at megfeleltette 1956-tal, a Bach-korszakot pedig a Kádár-rendszerrel, a forgatókönyv mégis a szájába adja, hogy Göncz hisztérikus művészember, hiszen azt hiszi, a blokád hasonló történeti szituáció, mint az 1956-os forradalom volt.^[5] Ahogyan Rudolf trónörököséből is az utókor kesztyűbábja lett, amikor a *Fűző* a Monarchia széthullását jóslatja meg vele, úgy Antall is mindent ért és tud. Nem lenne átélhető azt megmutatni, hogy politikai szereplőknek mennyire behatárolt a látótere, holott az események sűrűjében gázolnak? Amíg az Ószövetség Istene még esendő, például hirtelen haragra gerjed, addig az Újszövetség Istene a teológusok nyomán később időtlen és tökéletes lett.^[6] Ebből az „evangéliumból” is csak Antall esendősége hiányzik, viszont a mozdíthatatlan tökélyű bálvány ott van.

Miért hoztuk fel ezt a két példát? Meglepőnek találtuk, hogy amíg a *Fűző* vállaltan rúgta fel a történeti hitelesség kívánalmát, addig a *Blokád* – bár a hiteltelenség éppúgy igaz rá – elvárja, hogy még higgyünk is neki. A sajtóvetítés után Köbli Norbert forgatókönyvíró először amellettt érvelt, hogy minden úgy történt, ahogyan látjuk, utána már mentette, amit tudott: „vigyázat, csalok” – fogalmazta meg – „miért csalok?” Köbli úgy folytatta: mert a film mágia, amellyel a nagyobb igazság kereshető.^[7] Tóser Ádám rendező velős magyarázatot adott: „ez csak egy film.” Mondhatta volna azt is: ez csak a rendszerváltás. Nem érdemes róla jól mesélni, hanem annyit kell róla beszélni, hogy a nagyobb igazság betemesse azt az igazságot, ami kicsi, de legalább nem hamis.

A *Fűzőre* és a *Blokádra* egyaránt igaz a nagyobb igazság iránti szenvedély, ahogyan a nézők sem csak múlatják az idejüket, amikor jegyet váltanak, hanem az elmúlt időkhöz igyekeznek közelebb kerülni. A *Fűző* számtalanszor szól nekik, hogy itt most nem ez a tétje az utazásnak. A *Blokád* ugyanúgy önfeledten játszik, mégis azt a benyomást kelti, mintha komoly munkát

végzett volna el. Ahogyan az önmagát becsapó is könnyebben ver át másokat, úgy ez a film is egészen addig titkolja a trükközést, amíg a kártyapartner igazán feszengeni nem kezd. Nem úgy ültünk le az asztalhoz, hogy a szabályok be lesznek tartva? „Dehogynem” – feleli a hamiskártyás, és mormogva hozzáteszi: „nem érted a lényegét”. [8]

A film lehetőség, hogy a lényegről gondolkodjunk. Szembesüljünk egymás igazság iránti szenvedélyeivel, megpróbáljuk magunkat és egymást kiásni az átköltött valóságok alól. Nem ugyanezt tesszük nap mint nap? Van értelme bármi másnak is?

Ha a művészet esszenciális értelméről gondolkozunk, és ha elvetjük a defetista nihilt, akkor egészen magától értetődő magyarázatokra találunk: a művészetnek éppen az a lényege, hogy megmutatja az értelemhez való közeledési kísérleteket. Valamint empátiát fejleszt és közösséget teremt. Közösséget, amennyiben az ember közösségi lény: szinte minden politikai oldal és vallási meggyőződés szerint a közösség önérték. Bár ez ellentmondásban áll azokkal a politikai mozgásokkal, melyek vállaltan rombolják a közösségi tereket, például a várost, és építenek arra gazdaságot, hogy az emberek elsősorban az önzés, ne pedig a szolidaritás által igyekezzenek előrébb jutni. Egyezzünk meg abban, hogy a közösség a baloldal számára önérték.

Tehát a filmekről szóló viták helyei akár agoraként is felfoghatók. Ezek olyan fontos társadalmi terek, ahol az élet értelméről, az ábrázolás, a történetmesélés mikéntjéről, a jó társadalomról tudunk beszélgetni. Kevés már az ilyen apropó, kevés már az ilyen hely.

Egy számunkra érdekes vitát úgy is lehetne nevezni, mint a hatás vitája. Mi a fontosabb: rámutatni, hogy az adott mű előállítási körülményei, esztétikai kompromisszumai illeszkednek-e a fennálló rend logikájába, vagy pedig azt „ünnepelni”, hogy a hatás, a formálódó vita – akár roncsolt formában is, de – tömegekhez juthat el, akik kapcsolódni tudnak egy baloldali dilemmához?

Valójában milyen következtetéseket vonhatunk le az *Élősködők* (2019) vagy a [Squid Game](#) (2021) sikeréből? Örülhetünk a viták sokaságának, vagy elborzadhatunk, mert tömegek értelmeznek *félre* baloldali közhelyeket? [9] *A szomorúság háromszöge* kapcsán számtalan kritika skandálta, hogy Ruben Östlund filmje nem állít semmi újat, mert az nem novum, hogy társadalmi egyenlőtlenségek vannak. Valóban nem az.

A recepciót, másként mondva a kritikusok feszengését érdemes hozzákapcsolni a vállaltan didaktikus filmhez, és úgy értelmezni *A szomorúság háromszögét*: nem azért okoz a jelenlegi rendszer sokaknak szenvedést, mert ne tudnánk arról, hogy ez így van. Tudjuk, és mégis tesszük – ahogyan Slavoj Žižek költötte át a marxi-jézusi mondatot. [10] Pont azért lesz nehéz dolga a filmeknek, amelyek rendkívüli módon szétszakadt társadalomról beszélnek, mert

valóban: az információ nem új, ahogyan a helyzet sem az.[11] Kinek a hibája, hogy nehéz újat mondani akkor, ha az idő megfagy, a dolgok rendje pedig megkövül?

Ezzel nem tagadjuk, hogy a kortárs kultúrában meglepően tör előre az osztályharc-giccs mint ábrázolási eszköz.[12] Ehhez elég az *Arcane* című 2021-es fantasysorozat első részét megtekinteni, ahol a tehetős városrész felett kék az ég, az óváros lakói azonban takonyzöld homályban nyomorognak. Ahogy látjuk, ez a fantáziavilág épp azáltal nyer hitelesítést a befogadó előtt, hogy a növekvő társadalmi egyenlőtlenséget, mint háttérelmet használja fel a világépítés során. Kétségtelen, hogy az eszképzizmus is politikai ügy, hiszen nem egyszer olyan másvilágokba „menekülünk”, ahol a társadalom nem kevésbé igazságtalan.

Mi a helyzet a politikai képzelettel? A befagyását jelenti az, hogy hiteltelennek érzünk olyan társadalmakat, amelyek emberhez méltó körülményeket biztosítanak? Vagy épp azáltal is felszabadul, hogy tulajdonképpen nincs menekvés, mert nem tudunk mást elképzelni, mint amiben létezünk? Hiába lépne át valahová a megpihenni vágyó elme, az ismerős fenyegetettségben inkább otthon érzi magát. Művekkel szembesülni, eszmét cserélni és politizálni pedig egyaránt hosszú bolyongás, amely nem számol le a hazatérés lehetőségével.[13]

Hol húzzuk be a potmétert az esztétikai minőség, a társadalmi felelősség, a politikai kompromisszumok számegegyezésén? És melyek azok az alkotások, amelyeknél ezt a potmétert kitépjük és azt mondjuk: mit bánom én, csak élvezzük, mert jó?

Vajon van ilyen? Vannak nagy művek? Létezik ez az emelkedettség, ahol minden beszéd értelmetlenné válik és történjen bármi: a korszakos mű, korszakos mű marad? Vagy a kanonizáció folyamata számtalanszor önkényes és olykor politikai erőket is szolgál?

Mi már nagyon várjuk a *Most vagy soha!* című Petőfi-filmet. Tanulságos lesz hozzánézni az 1953-ban vászonra vitt *Föltámadott a tenger*, amely azt a Rákosi-korszakra jellemző történelemszemléletet erősítette, mely szerint a magyar szabadságharcok mind előképei a sztálinista rémuralomnak.[14] Várjuk az alkotást, és – ha naivan is, de – reméljük, hogy nem kell újfent azzal szembesülni, hogy több mint fél évszázaddal később még mindig nem a történelem számít, hanem a nagyobb igazság, amelyet a történelemnek gondolunk. Tudjuk, hogy az árbockészen áll. És a szirének is. Aki csak azt a dalt hallgatja meg, ami tetszésére van, végül csak a saját elfogultságainak a tudósa lesz. Az pedig soványka tudás.

A történelmi emlékezethez pedig hozzátartozik, hogy bizonyos kérdéseket sokkal relevánsabbnak érzünk az idő előrehaladtával, más elemekről pedig hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Semmi baj, így működik a memória. Ahogy az egyén sosem tapasztalhatja meg saját életét a maga teljességében, úgy minden társadalom ugyancsak arra ítéltetett, hogy változó

mértékben, de lemaradjon a múlt teljességéről. Azonban csak a teljesség felé érdemes menetelni, hiszen a táj is csak a toronyban állva, nem pedig a pincemélyben gubbasztva látható be.

Viszont aki önös érdekeiből kifolyólag másokra a felejtés átkát szórja, könnyen úgy járhat, mint a törött pálcát meglendítő Gilderoy Lockhart: az átok visszahull rá, és már maga sem tudja, mit kellene felejtetni. Ha megtörtént a baj, nincs mese: a restaurátor fehérre mázolta a festményt. Így távolról szemlélve már azt sem lehet tudni, hol végződik a fal, és hol kezdődik a kép. Ezért aki történeti emlékezetet akar ápolni, annak csak egy tanácsunk van: kezdje a történelemnél![15] A következő lépés csak könnyebb lehet.

A végszavak legyenek: hatás és közösség. Baloldaliként ezért is lehet fontos filmeket nézni.

[1] Az írás vonatkozó része a *Semmi kóla* podcast divattal kapcsolatos adásán alapul, amely [itt](#) meghallgatható.

[2] Erzsébet magánéletéről lásd Bihari Dániel újságíró beszélgetését Vér Eszter Virág történésszel: Miért írt kurvácskákról Ferenc József Sissinek? [24.hu, 2021. URL: https://24.hu/tudomany/2021/12/26/sisi-szerelem-ferenc-jozsef-levelek/](https://24.hu/tudomany/2021/12/26/sisi-szerelem-ferenc-jozsef-levelek/). Hozzáférés: [2023.12.22.](#); Kurrens divattörténeti írásokért, melyek közül több Erzsébet császárnéval, valamint korával is foglalkozik, lásd: F. Dózsa Katalin, Szathmári Judit Anna, Vér Eszter Virág (szerk.): *Divat, egyén, társadalom. A divattörténeti tudományos konferencia tanulmánykötete*. Budapest: ELTE Eötvös, 2017.

[3] Az írás vonatkozó része a *Semmi kóla* podcast taxizással kapcsolatos adásán alapul, amely [itt](#) meghallgatható.

[4] A [kötet](#) – melyben az idézet is szerepel – és amelynek hatása a *Blokád* számos pontján visszaköszön: Szekér Nóra, Nagymihály Zoltán (szerk.): *Taxis „blokád” I–II. 1–990–10–25–28. Egy belpolitikai válsághelyzet története. Tanulmányok, interjúk, segédletek*. Lakitelek: Antológia, 2015. A kötet a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum közreműködésével készült, amelynek alapítványi fenntartója 2020-tól Lezsák Sándor kormánypárti képviselő.

[5] Antall József történelemképéről, politikai gondolkodásának fejlődéséről lásd: Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989*. Budapest: 1956-os Intézet, 2008. (A kötet [itt](#) is elérhető.)

[6] Michel, Kai – Van Schaik, Carel: *Az ember három természete – A Biblia evolucionista elmélete*. Budapest: Typotex, 2019. 374–375.

[7] Persze van fehér és fekete mágia is, habár erre az aspektusra az alkotók már nem tértek ki.

[8] A Zábó Jimmy életét feldolgozó *A Király* (2022) című sorozat úgy próbálta meg feloldani ezt a dilemmát, hogy minden rész elején látható volt egy felirat, mely szerint a történet „igazságok és hazugságok alapján” íródott.

[9] Ezzel a filmes trenddel foglalkozó, bíráló hangvételi írásra példaként lásd: Kapelner Zsolt: A szegények meg fognak enni minket: három film a szociális kérdéstről, *Mérce*, 2020. URL: <https://merce.hu/2020/02/10/a-szegenyek-meg-fognak-enni-minket-harom-film-a-szocialis-kerdesrol/>. Hozzáférés: 2023. 02. 26.; A témával kapcsolatos véleményünket jobban tükrözi ez a videóesszé, amelyen szerkesztőként Kósa Leventével közösen dolgoztunk: A Squid Game többet mond arról, hogy a kapitalizmus rossz, *Partizán*, 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VNuEbm3OcnE>. Hozzáférés: 2023.02.26.

[10] Kiss Viktor: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus – A baloldal új korszaka felé*. Budapest: Napvilág, 2018. 99–130. (A vonatkozó rész [itt](#) is hozzáférhető.)

[11] A kultúrán belül a nosztalgia, vagyis a régi formák preferálását és a politikai képzelet hiányát kötötte össze Mark Fisher kortárs klasszikussá váló kötetében, mely magyarul is hozzáférhető: Fisher, Mark: *Kapitalista realizmus – Nincs alternatíva?* Ford. Tillmann Ármin – Zemlényi-Kovács Barnabás. Budapest: Napvilág, 2020.

[12] Az osztályharc-giccsre hozható fel példaként a rendszerkritikát vásári mutatvány szintjére silányító *A menü* (2022) is, amely úgy pazarolja el remek színészeit – mindenképp a kielégülésre képtelen, „óceánt felfaló” tehetőseket meggyűlölő séfet alakító Ralph Fiennest – mintha egy csomag garnélát fűrészpörban hempergetnének meg, utána pedig petróleumban sütnék ki. A szatíra infantilis cselekményszövege inkább bénító, mintsem felszabadító erejű. Nem beszélve az Ari Aster filmek zárlatát majmoló végső rítusról. Persze értjük: a rendszer egyre szilárdabb, a szabályszerűségei túl jól működnek, és aki lázad, csak örült lehet, a mobilizáció pedig háromnegyedrészlet véletlen, egynegyedrészlet pedig szorgalom vagy szélhámosság kérdése. Már csak arra vagyunk kíváncsiak: lesz final girl a klímakatasztrófa után?

[13] Természetesen a mese társadalmi feszültségeket kezelő funkciójáról sokan értekeztek már, többek közt Robert Darnton történész, ahogyan a mítosz szintén reflektált a továbbmesélő közösség szükségleteire. Erről megbizonyosodhatunk, ha olyan vallással foglalkozó tudósok műveit olvassuk, mint Georges Dumézil, Mircea Eliade, vagy épp Joseph Campbell. Éppígy, persze nem mindig vagy épp nem célzatosan, a spekulatív irodalom számtalan kortársakat feszítő problémát épít magába, és foglalkozik azokkal a fantasztikum keretei között. Véleményünk szerint semelyik kor sem vizsgálható a maga teljességében, ha a kutatásból

kizárjuk a korabeliek meséit, mítoszait és fantáziavilágát, ahol ideákra, utópiákra, és a továbbköltésre érdemes rend szerkezetére éppúgy ráakadhatunk.

[14] A Rákosi-korszak Petőfi-filmje kapcsán lásd: Takács Rita: „Ez remekmű lesz, vagy semmi” – Föltámadott a tenger #71. *Nemzeti Filmintézet Magyarország*, 2022. URL: <https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatas/konyvtar/120-ev-120-kep/ollo/ez-remekmu-lesz-vagy-semmi-foltamadott-a-tenger-71.html>. Hozzáférés: 2023.02.26.; Murányi Gábor: Rákosiék éppúgy nem sajnálták a pénzt Petőfi-filmjüktől, mint most Rákay Philipétől a Fidesz, *HVG* 360, 2022. URL: https://hvg.hu/360/202206_foltamadott_atenger_illyes_revai_pudovkin_es_atobbiek_remekmurendelesek. Hozzáférés: 2023.02.26. Ahhoz kapcsolódóan, hogy a Rákosi-korszak miként silányította propagandatermékké a magyar történelmet, lásd: Hermann Róbert: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban. *Aetas*. 1999/1–2. sz. 62–85.; „Rákosi a kommunistákat, de főleg saját magát, Dózsa, Rákóczi és Kossuth örökösének tartotta. Ebben Révaira alapozhatott, aki remek pszichológiai érzéssel hamar rájött, hogy a meglévő nemzeti hősöket felhasználva, azokat »átprogramozva« sokkal gyorsabb és erősebb hatást érhet el, mint új példaképek kreálásával. Így lettek a fentiek mellett a Hunyadiak, de alkalom adtán még Szent István is, a haladásért és a kizsákmányolás ellen folytatott harc hősei, vagyis Rákosi méltó és közvetlen elődei.” Az idézet forrása: [Gözy Zoltán, Dévényi Anna: A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai – Egyetemi jegyzet a Történetírói irányzatok és hatásuk a történelemtanításra című kurzushoz](#). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet Pécs, 2011.

[15] Hiszen „kutya nehéz úgy...”